

Bakara Sûresi 243. Âyet Bağlamında Rivayetlerin Tefsire Etkisi

Metin ÇETİN

Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kur'an-ı Kerim
Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı

Assist. Prof., Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Islamic Sciences, Department of
Qur'an Recitation and Qıraat Science

Ağrı/Turkey

mccetin@agri.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6414-5469

DOI: 10.34085/buifd.1254991

Öz

Kur'an âyetlerinin verdikleri mesajların doğru anlaşılması çok önemlidir. Hz. Peygamber hayattayken Kur'an'la ilgili sorular net bir şekilde cevabını bulmuştur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise müfessirler Kur'an'ı Kur'an, sahabe kavli ve tabiin görüşleri ile tefsir etmişlerdir ki bu da rivayet tefsir türünün ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Kimi rivayetler âyetlerin daha iyi anlaşılmasına imkân verirken kimileri de âyetleri, içinde bulunduğu bağlamdan uzaklaştırmış, âyetlerin vermek istediği temel mesajın gölgede kalmasına neden olmuştur. Bu araştırmanın konusu Bakara sûresi 243. âyetle ilgili rivayetlerdir. *"Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah, onlara "ölün" dedi, sonra da onları diriltti. Şüphesiz Allah, insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler."* Araştırmada bu âyetle ilgili rivayetler tahlil edilmiş, klasik ve modern tefsirlerde âyetin doğru anlaşılmasına yönelik tefsir kültürü taranmıştır. Âyetle ilgili iki rivayet bulunmaktadır. Birincisi veba salgınından korkarak beldelerini terk edenler; ikincisi ise vebayı ileri sürerek cihat etmeyen ve şehirlerini terk edenler hakkındadır. Bu rivayetlerin sahih hadis kaynaklarında yer almadığı, âyetin bağlamıyla uyumlu olmadığı, Kur'an'ın temel ilkelerine zıt olduğu ve tefsire sonradan eklenen isrâiliyât nakilleri olduğu sonucuna varılmıştır. Bağlamı içinde değerlendirildiğinde âyetin, sosyal bilimlerin bir gerçekliğini dile getirdiği, inancı, vatani, milleti ve değerleri adına, ölümden korktuğu için maddi ve manevi anlamda mücadele etmeyen toplumların yok olacağını; kendi değerleri için mücadele eden ve başarılı olan toplumların hayat hakkı bulacağını ifade ettiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Rivayet, Bakara Sûresi, Bakara 243. Âyet

The Effect of Narrations on Interpretation in the Context of Verse 243 of Sûrat al-Baqara

Abstract

It is very important to understand the messages given by the verses of the Qur'an correctly. While the Prophet was alive, questions about the Qur'an were clearly answered. After the death of the Prophet, commentators interpreted the Qur'an with the Qur'an, the opinions of the Companions and the views of the Successors, which led to the emergence of the type of narration tafsir. While some narrations allow the verses to be understood better, others have removed the verses from the context they are in, causing the basic message that the verses want to convey to be overshadowed. The subject of this research is the narrations

about the 243rd verse of Surat Baqara. "Have you not seen those who left their homeland for fear of death, although there are thousands of them? God said to them, "Die," and then he resurrected them. Undoubtedly, God is the owner of kindness and favour towards people. But most people are not grateful." In the research, the narrations about this verse were analyzed, and the culture of tafsir was scanned for the correct understanding of the verse in classical and modern tafsir. There are two narrations about the verse. Firstly, those who left their lands fearing the plague epidemic; the second is about those who did not make jihad by claiming the plague and left their cities. It has been concluded that these narrations are not included in the authentic hadith sources, they are not compatible with the context of the verse, they are contrary to the basic principles of the Qur'an, and they are the israiliyat transmissions added to the commentary later. When evaluated in its context, the verse expresses a reality of social sciences and that societies that do not fight materially and spiritually for fear of death on behalf of their faith, homeland, nation and values will perish; It is thought that societies that struggle for their own values and are successful will find the right to life.

Keywords: Qur'an, Tafsir, Narrative, Sūrat al-Baqara, al-Baqara 243rd Verse

Giriş

Kur'ân yaklaşık 23 yıllık süre zarfında tedricen nazil olmuştur. Bazı sûreler bir defada bazı sûreler ise farklı zaman dilimlerinde parça parça nazil olmuştur. Tedricen vahyedilen âyetler Hz. Peygamber tarafından ilgili sûrenin ilgili yerine yerleştirilmiştir. Bu açıdan Kur'ân âyetlerinin tertibinin tevkifi olduğu hususunda icma bulunmaktadır.¹ Hz. Peygamber'in vefatından sonraki Kur'ân derlenmesi çalışmasında âyetlerin tertibi bu esasa göre yapılmıştır. Bu da âyetler arasında bağlam bütünlüğü olduğuna delalet etmektedir. Bu açıdan âyetlere sûre ve Kur'ân bütünlüğü içinde yaklaşmak gerekmektedir. Parçacı yaklaşım veya âyetin sebab-i nüzulünü, siyak sibakını gözetmeyen ve Kur'ân'ın genel hedeflerini dikkate almayan yaklaşımlar âyetleri anlama ve yorumlama hususunda hatalı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Hz. Peygamber döneminde sahabenin Kur'ân'ı anlaması önünde bir engel yoktu zira ortaya çıkan sorunlar bizzat Hz. Peygamber tarafından çözüme kavuşturuluyordu. Hz. Peygamber'den sonra sahabe ve tabiinin Kur'ân'ı anlama çabaları tefsir ilminin oluşması açısından büyük katkı sağlamıştır. Dili Arapça olmayan farklı ırk ve inançlara sahip insanların İslam'a girmesi, dini metinlerin okunması ve anlaşılması noktasında bazı problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu anlamda Kur'ân'da yer alan bazı âyetlerin tefsiri sadedinde sahih olmayan bilgi kaynaklarından da istifade edildiği görülmektedir. Bu da âyetlerin vermek istediği mesajın çarpıtılmasına sebebiyet vermiştir. Bu araştırmada Bakara sûresi 243. âyetini açıklamak için müfessirlerin yararlandığı rivayetler üzerinde durulmuştur. Bu konuda daha önce müstakil bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Yapılan bu araştırma ile âyetlerin, bağlam bütünlüğü ve Kur'ân'ın temel ilkeleri çerçevesinde anlaşılması gerektiği hususuna küçük bir katkı sağlanması amaçlanmıştır.

1. Âyetin Kavram ve Bağlam Analizi

Âyetlerde yer alan kelime ve kavramların Arap dili ve belagati açısından incelenmesi, çeşitli anlamlarının ortaya konması ve âyetlerin, içinde buldukları pasajlar, sûre ve genel Kur'ân bağlamında değerlendirilmesi, verilmek istenen mesajın daha iyi kavranmasına vesile

¹ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fadl İbrahim, (Kahire: Daru't-Turâs, 1957), I, 256; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1974), I, 189-194; Muhammed Abdülazim ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevvez Ahmed Zümerli, (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî), 1995, I, 274.

davrandığını, ölümden kaçarak ve yaşam için yurtlarını terk ettiklerini, beklediklerinin aksi bir muamele karşılaştıklarını, sığındıkları yerde Allah'ın emri gereği öldüklerini ifade etmektedir.⁷

Buna göre âyetteki *ulûf* kelimesi *elf* kelimesinin çoğulu olarak görülürse yurtlarını terk edenlerin binlerce kişi olduğu kişi anlaşılır. Zira dilcilere göre *ulûf* kelimesi *elf*'in çoğulu olup en az 10.000 rakamını ifade etmektedir.⁸ Bu bilgiye rağmen müfessirler, yurtlarını terk edenlerin sayısı hakkında farklı rakamlar da vermişlerdir.⁹ Şayet “أَلْفٌ/يَأْلِفُ” fiil kökü olarak alınırsa o zaman âyetin manası şöyle olmaktadır: “O insanlar arasında bir uyum vardı ve onlar birbirlerine sıkı sıkıya bağlıydılar.”¹⁰ Buna karşın lügat kitaplarında *ulûf* kelimesinin sayı, adet anlamındaki *elf* kelimesinin çoğulu olduğu fikri baskın bir şekilde yer almaktadır.¹¹ Zemahşerî de âyetteki *ulûf'un* sayı ifade ettiğini diğer anlamın ise bir bidat unsuru olduğunu belirtmektedir.¹²

Söz konusu âyette geçen ve ölüm anlamına gelen “الْمَوْتُ” kelimesi bilinen anlamı dışında mecazi anlamda da kullanılmaktadır. Genel olarak mevt kelimesi bir şeyde meydana gelen güç kaybını ifade etmek için kullanılmaktadır.¹³ Ayrıca mecazen mevt, sükûn ve hareketsizlik, kişinin uyuması, yatışıp sakinleşmesi, ateşin sönmesi, yoksulluk, aşağılanma, dilencilik, bunaklık, itaatsizlik gibi zor durumları betimlemek için de kullanılmaktadır.¹⁴

Yaşamak, sağ olmak ve dirilmek gibi anlamlara gelen “حَيٌّ” (Hayiye) filinin if'âl babından mastarı olan “الْحَيَاءُ” (İhyâ) ise canlandırma, ihya etme, hayat verme, düzenleme ve diriltme gibi anlamlara gelmektedir.¹⁵ Bilinen anlamı dışında mecazen bitki ve hayvanlarda büyüme, gelişme ve bereketlenme gibi durumları ifade etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca duyular ve akli melekelerin gelişimi, insanlardaki gam ve kederin yok olup feraha kavuşmasını ifade etmek için de kullanılmaktadır.¹⁶

Âyetin bağlamına bakıldığında aslında bu âyetin, sûrenin 216. âyetini açıklar mahiyette olduğu görülmektedir. Zira 216. âyette “Savaş, hoşunuza gitmediği hâlde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”¹⁷ buyrulmaktadır. Bu âyet insanların hoşuna gitmese bile, bazı durumlarda savaşın kaçınılmaz olduğunu ve nice hayırlara kapı açabileceğini, dolayısıyla

⁷ İbn Atiyye, *el-Muḥarrerü'l-veciz*, 1/328; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, 2/562; Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed Ebû Zehra, *Zehratü't-tefâsîr*, (Kahire: Dâru'l Fikri'l-Arabî, 1970), 2/858.

⁸ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), “Elf”, 9/9; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Komisyon, (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts), “Elf”, 23/28; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/276; Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmet el-Berdûni ve İbrahim Atfîş, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1964), 3/232; Ebü Hayyân, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, 2/561, 562.

⁹ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2003), 1/203, 204; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/267; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/219.

¹⁰ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa*, thk. Muhammed Abdüsselam Harun (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), “Elf”, 1/131; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “Elf”, 9/10, 12; Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr*, “Elf”, 1/18.

¹¹ Ebü Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh fi'l-luğa*, thk. Ahmed Abdülğafur Atâr, (Beyrut: Dâru'l-İlmi lil-Melayîn, 1987), “Elf”, 4/1331; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “Elf”, 9/9; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr fi ğarîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î* (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts), “Elf”, 1/18; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, “Elf”, 23/28.

¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/290.

¹³ İbn Fâris, *el-Mişbâhu'l-münîr*. 5/283.

¹⁴ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 5/98-100.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “Heyâ”, 14/211.

¹⁶ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 37/507.

¹⁷ el-Bakara 2/216.

savaştan kaçınılmaması gerektiğini bildirmektedir. 243. âyette ise ölüm korkusundan dolayı savaşmayı reddeden toplumların akıbetinden bahsedilmiş, değerleri için cihat etmeyi kabul etmeyenlerin acı sonları dikkate sunulmuştur. Söz konusu âyetten önceki âyetler bireyi, aileyi ve toplumu ilgilendiren bazı hukuki normları açıklamaktadır. Bu âyetlerde içki, yetimlerin durumları, evlilik yasakları, hayız, yemin, iddet süreleri, boşanma çeşitleri, boşanan kadınlara karşı yükümlülükler, emzirme, mehir, namazların düzenli kılınması gibi bireyi ve aile hukukunu ilgilendiren konular üzerinde durulmuştur.¹⁸ Böylece birey, aile ve toplumun ayakta kalması ve yaşamını devam ettirebilmesi bu ilkelerin hayata geçirilmesine bağlanmaktadır. Allah'ın birey ve toplumun salahiyeti için vazettiği hükümlere uyulmaması durumunda, toplumun bozulup yok olacağı vurgulanması, daha önce yaşamış olan toplumlardan örnekler verilmesi Kur'ân'ın takip ettiği bir yöntemdir.¹⁹ Allah yolunda cihat etme ve harcama yapma toplumu ilgilendiren sosyal bir konu olduğu için bu durumlar özellikle vurgulanmıştır. Zira kişi kendisi ve ailesini ilgilendiren konularda çok hassas olurken aynı özeni kamu maslahatı için göstermeyebilir.²⁰

Söz konusu âyetten sonra gelen pasajda ise Allah yolunda mal ve can ile cihat etmenin fazileti ve gerekçeleri nazara verilerek, İsrâiloğullarının vatanları, nesilleri ve değerleri için savaşmaktan geri durdukları, kendileri için seçilen komutanlarını beğenmedikleri, emirlerine itaat etmedikleri ve savaşmaktan kaçtıkları vurgulanmakta, yapılanların yanlışlığı bildirilmektedir.²¹ Söz konusu pasaj "Eğer Allah'ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir."²² ilahi ikazıyla bitmekte, savaşın aslında yeryüzünün bozulmasını engelleyen hayati bir role sahip olduğu vurgulanmakta; bu görev yerine getirilmediği, hakkı savunanlar mücadele etmedikleri takdirde insanlık onurunu çiğneyen kötülerin egemen olacağı haber verilmektedir.

Bütün bu bulgular zarurîyatı hamse olarak adlandırılan ve korunması emredilen din, hayat, akıl, mal ve neslin muhafazası için mücadele edilmesi ve savaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Kendilerine savaş açılan, sırf rabbimiz Allah'tır dedikleri için zulmedilerek yurtlarından çıkarılan ve kendilerine imkân verilmesi durumunda namazı ikame edecek, zekât ile sosyal refahı temin edecek, iyiliğin yaygınlaşması ve kötülüğün azaltılması için çalışacak olan Müslümanlara cihat izni verilmesi de buna delalet etmektedir.²³ "Yakında milletler, yemek yiyenlerin (başkalarını) çanaklarına (sofralarına) davet ettikleri gibi, size karşı (savaşmak için) birbirlerini davet edecekler." Birisi: "Bu o gün bizim azlığımızdan dolayı mı olacak?" dedi. Hz. Peygamber, "Hayır, aksine siz o gün kalabalık, fakat selin önündeki çerçöp gibi zayıf olacaksınız. Allah düşmanlarınızın gönlünden sizden korkma hissini soyup alacak, sizin gönlünüze de vehn atacak." buyurdu. Yine bir adam: "Vehn nedir ya Resûlullah?" diye sorunca: "Vehn, dünyayı sevmek ve ölümü kötü görmektir."²⁴ hadisi de dünya hayatına bağlanmanın, ölümden korkup

¹⁸ el-Bakara 2/216-242; bk. Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kitâb, 1990), 2/360; Muhammed el-Mütevelli eş-Şa'râvî, *Tefsîr, (el-Havâtır)*, (y.y: Metâbiu Ahbâri'l-Yevm, 1997), 2/1030.

¹⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 6/495; Reşid Rızâ, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm*, 2/360; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhîr*, 2/559, 560.

²⁰ Reşid Rızâ, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm*, 2/361; Merâğî, *Tefsîrû'l-merâğî*, 2/206, 207; Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Tefsîrû'l-münîr fi'l-'akîdeti ve'l-ş-şer'i'ati ve'l-menhec*, (Şam: Dâru'l-Fikri'l-Muasir, 1997), 2/411.

²¹ el-Bakara 2/244-251.

²² el-Bakara 2/251.

²³ el-Hac 22/39-41.

²⁴ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts), Melâhim, 5.

cihat etmemenin Müslümanları zayıf düşüreceğine ve düşmanlarına cesaret vereceğine dikkat çekmektedir. Bundan dolayı Bakara sûresi 243-245. âyetler varlıklarını, bağımsızlıklarını, maslahatlarını ve değerlerini korumaları açısından bütün toplumları, saldırganlara karşı savunma yapmaya ve gerektiğinde bu uğurda malı ve canı vermeye davet etmektedir.²⁵

Söz konusu âyetlerin metin içi bağlamı dikkate alındığında, yukarıda ifade edilen tespitlerin öne çıktığı görülmektedir. Tefsir kitaplarında, âyetle ilgili olduğu iddia edilen bazı rivayetler ise bu pozitif tespitlerin görünür olmasını engellemiştir. Klasik ve modern tefsirlerde bu âyetin vermek istediği mesajın farklı okunduğu görülmektedir.

2.Âyetle İlgili Rivayetler

Bu âyetin tefsir edilmesinde kullanılan rivayetleri iki ana kategoride toplamak mümkündür.²⁶ Bu rivayetlerin birincisi veba, taun veya humma gibi salgın bir hastalıktan dolayı yurtlarını terk etmek zorunda kalanlarla ilgilidir. İkincisi ise inançları, vatanları, değerleri uğrunda mücadele etmek ve savaşmak istemeyen bundan dolayı da beldelerini terk edenlerle alakalıdır. İbn Kesîr'in de ifade ettiği gibi seleften sadece Atâ b. Ebû Rebah (öl. 114/732) söz konusu âyetin mesel olduğunu ifade etmiştir. Rivayete göre İbn Cüreyc (ö. 150/767), Atâ b. Ebû Rebah'a bu ayeti sormuş, Atâ b. Ebû Rebah ise "Bu bir meseldir." diye cevap vermiştir.²⁷ Mesel ise "Aralarındaki benzerlikten dolayı bir sözü başka bir sözle açıklamak ve tasvir etmek anlamında kullanılmaktadır."²⁸ diye tarif edilmiştir. Bu rivayeti aktaran İbn Âşûr (1879-1973), Atâ b. Ebû Rebah'ın aksine, âyette kullanılan mevsulden dolayı bunun mesel olmadığını gerçekten yaşanmış bir hadise olduğunu vurgulamaktadır.²⁹

2.1.Birinci Rivayet ve Tahlili

Yukarıda da ifade edildiği gibi tefsir kitaplarında yer alan birinci rivayet toplu ölümlere neden olan veba salgınıyla ilgilidir. Bu rivayetin genel çerçevesi Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721)'in tefsirinde şu şekilde yer almaktadır: "İsrâiloğullarından bir topluluk vardı ki kendilerine salgın bir hastalık geldiği zaman soyluları ve zenginleri orayı terk ettiler. Onlardan düşkün ve fakir olanlar ise orada kaldılar. Böylece beldede kalanlar öldü, orayı terk edenler ise hayatta kaldılar. İleri gelenler dediler ki: "Biz de bu insanlar gibi burada kalsaydık, onlar gibi biz de helak olurduk." Diğerleri de dediler ki: "Şayet biz de onlar gibi bu beldeden ayrılıydık biz de onlar gibi ölmez kurtulurduk." Böylece salgın hastalığın bir daha ortaya çıkması durumunda hep birlikte beldeyi terk etme hususunda anlaştilar. Aradan bir süre geçince salgın bir hastalıkla tekrar karşılaştılar ve hep birden o beldeden ayrıldılar. Fakat yurtlarını terk edip kaçanlar şehrin dışında öldüler öyle ki derileri çürüdü hepsi parlak kemikler gibi oldular. Yoldan gelip geçenler ve ahali onların kemiklerini silip süpürdü. Derken bir süre sonra peygamberlerden biri oradan geçip onların durumunu gördü. Onların bu halini gören peygamber dedi ki: "Ya Rabbi! Şayet onları diriltmiş olsaydın sana kulluk eden ve yeryüzünü imar eden nesiller doğururlardı." O

²⁵ Reşîd Rızâ, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-hakîm*, 2/360.

²⁶ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 1/312; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/219; Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve haqâ'îku't-te'vil*, 1/201.

²⁷ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib, (Riyad: Mektebetü Nizar Mustafa, 1997), 2/455; Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selamet, (Riyad: Dâru Tayyibe, 1999), 1/661.

²⁸ Ebû'l-Kasîm Hüseyin b. Muhammed Râgîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan ed-Davûdî, (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412), "Msl", 759.

²⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/478.

peygambere şöyle şöyle konuşması söylendi, o da kendisine bildirilenleri söyledi. O peygamber, şaşkın bir vaziyette baktı ki kemikler, birbirinden ayrılıp kendilerine ait olan kemiklerin yanına varıyor. Yine gördü ki o yan yana gelen kemiklere et giydirilmiş, onlar canlanmış ve oturmuş bir şekilde Allah'ı tespih ediyor ve büyüklüğünü ikrar ediyorlar."³⁰ Bu rivayete göre yurtlarını terk edenler, ölmelerini gerektiren herhangi bir sebep olmaksızın, sadece salgından kaçtıkları için, tek bir insanın ölümü gibi Allah'ın emri ve meşietini gereğince öldüler.³¹

Bu rivayetin şu sebeplerden dolayı sahih olmadığı görülmektedir:

a. Bu rivayet veya benzer rivayetler kütüb-i sitte ve kütüb-i tis'a olarak bilinen Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-şâhîh*, Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmi'u's-şâhîh*, Ebu Davud'un (ö. 275/889) *es-Sünen*, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmi'u's-şâhîh*, Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen*, İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *es-Sünen*, Dârimî'nin (ö. 255/869) *es-Sünen*, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvaţta*, Ahmet b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned* adlı hadis kitaplarında yer almamaktadır. Halkın hastalıktan dolayı şehri terk ettiklerine, ölüp yeniden dirildiklerine dair rivayet Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn* ve Ziyâeddin el-Makdisî'nin (ö. 643/1245) *el-Ehâdisü'l-muhtâre* adlı eserlerinde yer almaktadır. İbn Abbâs'a (ö. 68/687-88) isnat edilen bu rivayete göre halk veba salgınından dolayı yurtlarını terk etmiş, bir mevkiye gelince de Allah onlara ölü demiş, onlar da ölmüşler, oradan bir peygamber geçmiş onların dirilmeleri için dua etmiş onlar da dirilmişler.³² İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938) *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm* adlı eserinde ise söz konusu âyetle ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu eserde yer alan rivayetleri iki grupta toplamak mümkündür. Birincisi, yurtlarını terk edenlerin kim oldukları, sayıları, olayın meydana geldiği yer gibi ayrıntılara yer veren rivayetlerdir.³³ İkincisi ise halkın yurtlarını terk etme nedenini açıklamaya yönelik rivayetlerdir. Burada İbn Abbâs'a isnat edilen iki görüş bulunmaktadır ki bunlar birbirleriyle çelişmektedir. Zira İbn Abbâs'a isnat edilen bir rivayete göre bunlar vebadan, diğer rivayete göre ise düşman korkusundan dolayı yurtlarını terk etmişlerdir. Dahhâk (ö. 105/723) ve Matar'a (ö. 94/712-13) göre halk, cihat etmemek için yurtlarını terk etmişlerdir. Katade'ye (ö. 117/735) göre ise halk, bir bütün olarak veba hastalığından kaçıp yurtlarını terk ettikleri için Yüce Allah, canlarını almak suretiyle onları cezalandırmıştır.³⁴ Söz konusu âyette değinilmeyen fakat rivayetlerde geçen teferruatlar bir yana bırakılacak olursa İbn Abbâs'ın "Onlar düşman korkusuyla yurtlarını terk ettiler" ve Dahhâk ile Matar'ın "Onlar cihattan kaçmak için yurtlarını terk ettiler" şeklinde özetlenebilecek yaklaşımları olayın salt bir emirle değil, sebep sonuç ilişkisi içinde gerçekleştiğine delalet etmektedir. Zira Kur'an, kavimlerin cezalandırılması hususunda; "Peki, karada sizi yere geçirmesinden yahut üzerinize taşlar savuran kasırga göndermesinden, sonra da kendinize bir vekil bulamamaktan güvende misiniz? Yahut sizi

³⁰ Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî. *Tefsîr*. thk. Muhammed Abdüsselam Ebû'n-Nîl. (Kahire: Dâru'l Fikri'l İslâmî, 1989), 240; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/270; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 6/496; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 1/661.

³¹ Ebû Said Abdullah b. Ömer Beydâvî, *Envâru'l-tenzil ve tsrâru'l-te'vil*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1997), 1/149.

³² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1990), 2/309; Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâre*, thk. Abdülmelik Abdullah Düheys, (Beyrut: Dâru Hadr, 2000), 10/379.

³³ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 2/455.

³⁴ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 2/456; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1990), 2/309; Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâre*, thk. Abdülmelik Abdullah Düheys, (Beyrut: Dâru Hadr, 2000), 10/379.

tekrar denize döndürüp üstünüze, kasıp kavuran bir fırtına yollayarak nankörlüğünüz sebebiyle sizi boğmasından, sonra da bize karşı kendiniz için arka çıkacak bir yardımcı bulamama (durumun)dan güvende misiniz?"³⁵ "Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı"³⁶ demek suretiyle olayların sebepler dairesinde gerçekleştiğini vurgulamaktadır.

b. Tefsirlerde, söz konusu âyette yurtlarını terk eden kavim hakkında ayrıntılı bilgi verilmediği halde konuyu detaylı bir şekilde ele alan rivayetin kaynağının Süddî olduğu ifade edilmektedir.³⁷ Fakat bu Süddî, meşhur tabii ve sika olan Ebû Muhammed İsmâîl b. Abdurrahmân b. Ebî Kerîme el-A' ver es-Süddî el-Kebîr el-Kûfî (ö. 127/745) değildir. Rivayetlerde ismi geçen kişi Süddî es-Sağîr lakabı ile bilinen Muhammed b. Mervân el-Kûfî olup hadis tenkitçileri tarafından kezzâb olarak nitelendirilmiş ve hadislerinin terkedilmesi gerektiği hususunda görüş birliğine varılmıştır³⁸

c. Bu rivayet dünya hayatında insanların sadece bir kez öleceklerini, ikinci kez diriltilmeyeceklerini ifade eden çeşitli âyetlere de aykırı düşmektedir. "Orada ilk ölümden başka bir ölüm tatmazlar."³⁹ âyeti dünya hayatında ikinci kez dirilmenin mümkün olmadığına delalet etmektedir. Müfessirler bu âyeti, dünya hayatında yaşanan ilk ölümden başka bir ölümün, cennette olmayacağı şeklinde açıklamışlardır.⁴⁰ Ayrıca bu âyet, peygamberliğin ispat edilmesi ve yeniden dirilmenin kesinlikle gerçekleşeceğini ifade sadedinde gösterilen mucizeler haricinde, doğal olan ölümün tekrar etmeyeceğini de ifade etmektedir. "Ey Rabbimiz! Bizi iki kere öldürdün ve iki kere dirilttin"⁴¹ âyeti de bu manayı desteklemekte üçüncü bir ölüm ve dirilmenin olmadığını dikkate sunmaktadır. Ayrıca "Nihayet onlardan birine ölüm gelince, "Rabbim! Beni dünyaya geri gönder ki, terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım" der. Hayır! Bu, sadece onun söylediği (boş) bir sözden ibarettir. Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır."⁴² ve "Ateşin karşısında durdurulup da "Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü'minlerden olsak" dedikleri vakit (hâllerini) bir görsen! Hayır, (bu yakınmaları) daha önce gizlemekte oldukları şeyler onlara göründü (de ondan). Eğer çevrilselerdi, elbette kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi. Şüphesiz onlar yalancılardır."⁴³ âyetleri de ölen insanların yeniden dirilme gününe kadara ikinci kez diriltilmeyeceklerini ve dünyaya döndürülmeyeceklerini sarıh bir şekilde ifade etmektedir.

Ayrıca bilinen anlamda ölüp tekrar dirilmek reenkarnasyona kapı araladığı için buradaki dirilişin manevi anlamda bir diriliş olduğu düşüncesinin daha doğru olduğu ifade edilebilir.⁴⁴

³⁵ el-İsrâ 17/68, 69.

³⁶ el-Bakara 2/251; el-Hac 22/40.

³⁷ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 5/270; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 6/496; Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm*, 2/360.

³⁸ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, (Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1952), 2/184; 8/86; bk. Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm*, 2/360.

³⁹ ed-Duhân 44/56.

⁴⁰ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 9/214; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîz*, thk. Ebû Abdullah b. Hüseyin Ukkâşe, Mustafa b. Muhammed el-Kenz (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2002), 4/208; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/95; Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*, 3/296.

⁴¹ el-Mü'min 40/11.

⁴² el-Mü'minün 23/99, 100.

⁴³ el-En'âm 6/27, 28.

⁴⁴ *Kur'an-Meal Tefsir*, (Erişim 05.01.2023), el-Bakara 2/243.

Kur'an'da yer alan ve mucize olarak adlandırılan lokal olayların iki amaca hizmet ettiği görülmektedir ki bunlar da yeniden dirilme hakikatini vurgulamak ve mucizenin eliyle gerçekleştiği kişinin peygamber olduğunu ispat etmektir. Her ne kadar mucize peygambere atfedilse de aslında o olayı peygamberin eliyle yaratan ve var eden yüce Allah'tır. Mucize "Allah'ın elçisi olduğunu iddia edenlerin doğruluğunu göstermeye yönelik, peygamberlik iddiasıyla birleşen, hayra ve mutluluğa davet eden olağanüstü olay"⁴⁵ olarak tarif edilmektedir. Bu bakımdan mucizeler, devamlı surette meydana gelmeyen, peygamberlerin varlıkları ile sınırlandırılan ve benzerinin diğer insanlar tarafından ortaya konulması mümkün olmayan harikulade olayları ifade etmektedirler.

Kur'an'da yeniden dirilmeyi ifade eden, ferdi ve lokal olarak gerçekleşen bazı olaylara yer verildiği görülmektedir. "Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun" dedik. (Denileni yaptılar ve ölü dirildi.) İşte, Allah ölüleri böyle diriltir, düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir."⁴⁶ Tefsirlerde bu kişinin dirilip "Beni bu kişi öldürdü." dedikten hemen sonra tekrar öldüğü belirtilmektedir.⁴⁷

Bakara sûresi 259. âyette "Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, "Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?" demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: "Ne kadar (ölü) kaldın?" O, "Bir gün veya bir günden daha az kaldım" diye cevap verdi. Allah, şöyle dedi: "Hayır, yüz sene kaldım. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?" Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: "Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."⁴⁸ Tefsir kitaplarında bu kişinin Üzeyr veya Ermiya olduğu bildirilmektedir.⁴⁹ Bazı müfessirler sözü edilen beldenin, Babil kralı Buhtunnasır (2. Nebukadnezar) tarafından yakıp yıkılan ve harabe haline getirilen Kudüs olduğunu ifade etmekte ve bir görüşe göre Bakara 243. âyette dikkate sunulan binlerce kişinin ölüm korkusuyla yurtlarından çıktığı şehrinde de bu şehir olabileceğini ifade etmektedirler.⁵⁰ Nitekim tarihi kayıtlarda Babil kralı 2. Nebukadnezar'ın Yahuda Devleti'ni ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman Mabedi'ni yakıp yıktığı yer almaktadır.⁵¹ Bu yorum da yukarıda üzerinde durulan olayın salt bir emirle yani bir mucizeyle gerçekleşmediği, bir savaş neticesinde yaşandığı ve normal kanunlar çerçevesinde gerçekleştiğini ispat etmektedir.

Hz. İsa'nın da kendi peygamberliğini ispat sadedinde "Ben Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim"⁵² ifadesi de bir mucizedir. Tefsirlerde Hz. İsa'nın Allah'ın izniyle bir veya dört kişiyle sınırlı olmak üzere dirilttiğine dair bilgiler yer almaktadır.⁵³ Bu açıdan lokal düzeyde gerçekleşen ve birkaç kişiyle sınırlandırılan bu mucizenin sayıları on binlerden fazla olan bir topluluğa teşmil

⁴⁵ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü'l-Ta'rifât*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 219.

⁴⁶ el-Bakara 2/73.

⁴⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/229, 230; İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîrü'l-Kur'ânü'l-'azîz*, 1/151; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/153.

⁴⁸ el-Bakara 2/259.

⁴⁹ İbn Mücâhid, *Tefsîr*, 243; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/439, 440;

⁵⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/259, 260; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/307.

⁵¹ Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/380, 381.

⁵² Âl-i İmrân 3/49.

⁵³ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 1/277; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Beğâvî, *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr ve Süleyman Müslim el-Harş, (Riyad: Dâru Tayyibe, 1997), 1/442; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/285; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 8/229.

edilmesi mümkün görülmemektedir. İmam Mâturîdî (ö. 333/944) Hz. İsa'nın hayatının baştan sona mucize olduğunu ve ona verilen mucizelerin başka bir insana verilmediğini ifade ederek⁵⁴ bir anlamda bu hususa dikkat çekmektedir.

Yine, *"Hani İbrahim, "Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster" demişti. (Allah ona) "İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için" demişti. "Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."*⁵⁵ âyetinde Hz. İbrahim'in Allah'tan yeniden dirilmeyi nasıl yapacağına dair isteğinin karşılanması, Hz. İbrahim'le sınırlandırılan lokal bir olay olup umuma teşmil edilmemiştir.

Bütün bu bulgular, söz konusu âyette ifade edilen olayın bir mucize olmadığını sebepler dairesinde geçtiği düşüncesini desteklemektedir.

d. Veba hastalığının olumsuz sonuçlarından, maddi ve manevi sıkıntılarında kaçınmak gibi insani bir refleks gösterdikleri için kavmin cezalandırılmayı hak ettiklerini ifade eden rivayetlerin söz konusu âyetin bağlamı ile ilişkisi bulunmadığı görülmektedir. Zira söz konusu âyet birey, aile ve toplumun ayakta kalması ve yaşamını sürdürebilmesi için mücadele etmesi gerektiği üzerinde durmakta, ilahi yasalar tatbik edilmediği ve bu yasaların gereği yapılmadığı zaman birey, aile ve toplumun yok olup gideceğini vurgulamaktadır. Siyak ve sibaka bakıldığında sadece hastalık sebebiyle yurtlarını terk edenlerin topluca ölümü ve dirilmeleri âyetin vermek istediği mesajla bağdaşmamakta, günümüz insanına vereceği bir mesaj da barındırmamaktadır.

e. Her iki rivayette de bu toplumun salt bir emir üzere öldükleri ve diriltildikleri ifade edilmektedir ki bu durum sünnetullah kavramına aykırı düşmektedir. Zira sünnetullah, Allah'ın evreni yaratıp devam ettirmek ve toplum hayatını düzenlemek üzere koyduğu kanunlardır ki bu kanunların değişmeyeceği ve dönüşüme uğramayacağı vurgulanmıştır.⁵⁶ *"Onlarla savaşın ki, Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin, onları rezil etsin, onlara karşı size yardım etsin, mü'min topluluğun gönüllerini ferahlatsın ve onların kalplerindeki öfkeyi gidersin."*⁵⁷ Böylece biz, her kasabada, oralarda bozgunculuk yapmaları için, günahkârlarını liderler yaptık. Onlar yalnız kendilerini aldatırlar, ama farkında olmazlar.⁵⁸ Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarmış yöneticilerine (iyiye yönlendirici) emirler veririz; onlar ise orada günah işlemeye devam ederler, sonuçta o ülke helâke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz.⁵⁹ Bütün bu âyetlerde evrende cari olan sünnetullah kavramına dikkat çekilmiş olayların sebepler dairesinde gerçekleştiği vurgulanmıştır. Nitekim Hz. Yûnus'un kavmi de inkarlarından dolayı helak edilmeyi hak etmişlerdi. Fakat halk olarak tevbe edip, yanlışlarından dönüp iman edince, onlar hakkındaki azap hükmünün de ortadan kalkması⁶⁰ sebep sonuç ilişkisine dikkat çekmektedir. Aksi takdirde, kendi hallerini düzelttikleri

⁵⁴ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/373, 374.

⁵⁵ el-Bakara 2/260.

⁵⁶ el-Ahzâb 33/62; Fâtır 35/43; el-Mü'min 40/85; el-Fetih 48/23.

⁵⁷ et-Tevbe 9/14, 15.

⁵⁸ el-En'âm 6/123.

⁵⁹ el-İsrâ 17/16.

⁶⁰ Yûnus 10/98.

halde, helak edilmeleri ilahi adalete uygun olmazdı. Zira tevbe edip iman eden ve yararlı işler yapanların başıslanacakları çeşitli âyetlerde defalarca vurgulanan temel ilâhi bir ilkedir.

Sünnetullah kavramına göre evrendeki her şeyde sebep-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Nitekim *“Allah’a ve Resul’üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider.”*⁶¹ âyeti çekişip kavga etmenin, güç ve devletin gideceğine sebep olacağını bildirmektedir. *“Bunun sebebi şudur: Bir toplum kendilerinde bulunan (iyi davranışlar)ı değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği bir nimeti değiştirmez.”*⁶² âyeti toplumun kendi değerlerine sahip çıktıkları sürece Allah’ın durduk yerde onların durumlarını herhangi bir sebep olmadan değiştirmeyeceğini belirtmektedir. *“Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: “Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.”*⁶³ âyeti şükretmenin sebep, nimetin artmasının ise sonuç olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Allah’ı inkâr etmeleri, işledikleri günahlar, zulmetmeleri ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaları sebebi ile Nûh kavminin tufan ile⁶⁴ Âd kavminin kuraklık ve kasırga ile⁶⁵ Semûd kavminin şiddetli sarsıntı, korkunç bir ses ve gök gürlemesi ile⁶⁶, Lût kavminin deprem ve volkanik patlamalarla⁶⁷ yok edilmesi sünnetullah’ın sebep-sonuç ilişkisi içinde cereyan ettiğini göstermektedir.

2.2.İkinci Rivayet ve Tahlili

Söz konusu âyetin açıklanmasında kullanılan ikinci rivayet ise Allah yolunda cihat etmeyi reddedenlerle ilgilidir. İlk tefsirlerde yer alan bu rivayet Mukâtil b. Süleyman’ın (öl. 150/767) tefsirinde şöyle geçmektedir: *“İsrâiloğullarından bir toplum, düşmanla karşılaşma ve savaşıp öldürülme tehlikesi olduğu için peygamberleri Hazkîl’in cihat etme çağrısını reddedip şöyle dediler: “Düşmanımızla savaşmak için gönderildiğimiz ülke, veba salgını bulunan bir ülkedir.” Bunun üzerine Yüce Allah onların üzerine ölümü musallat etti, içlerinde ölüm vakalarının çoğaldığını görünce, ölümden kaçmak için yurtlarını terk ettiler. Peygamber Hazkîl onların bu durumunu görünce: “Ey Yakub’un Rabbi ve Musa’nın İlahı Allah’ım! Kullarının isyanını görüyorsun, öyleyse onlara kendi içlerinde bir âyet göster ki, senin ölüm emrinden kaçılmayacağını ve buna güç yetiremeyeceklerini bilsinler.” Bunun üzerine Yüce Allah, Dâmerdân denilen yurtlarından çıkmalarına izin verdi. Yurtlarından iyice uzaklaştıklarında Yüce Allah ibret vesilesi olmaları için onlara “ölün” dedi. Böylece sekiz gün boyunca hem kendileri hem de hayvanları tek bir insanın ölümü gibi öldüler. Bir süre sonra insanlar ölenlerin yanına gitti lakin cesetleri defnetmekten aciz kaldılar. Oraya gitmeyi yasakladılar, kimse gidemeyince de cesetler çürüyüp kokmaya başladı. Derken Yüce Allah onları sekiz gün sonra diriltti fakat üzerlerinde keskin bir koku vardı. Sonra Hazkîl, Rabbine ağlayarak şöyle dedi: “Ey İbrahim’in ve Musa’nın Rabbi olan Allah’ım! Kullarının kendilerine zulmettikleri gibi sen de onlara azap etme, daha öncekilerin verdiği ahdi hatırla.” Yüce Allah da peygambere onları tek*

⁶¹ el-Enfâl 8/46, 53.

⁶² el-Enfâl 8/ 53.

⁶³ İbrâhîm 14/7.

⁶⁴ el-Mü’minûn 23/27; Furkân 25/37; Ankebût 29/14; Nûh 71/25.

⁶⁵ el-Ahkâf 46/24; ez-Zâriyat 51/ 41; el-Hakkâ 69/5.

⁶⁶ el-A’râf 7/78; el-Hakkâ 69/6.

⁶⁷ Hûd 11/82; el-Hicr 15/74; eş-Şuarâ 26/173; en-Neml 27/58; el-Kamer 54/34.

bir sözle çağırmasını emretti. Peygamber de onları çağırınca onlar da tek bir insanın dirilmesi gibi canlanıp ayağa kalktılar.”⁶⁸

Bu rivayetin şu sebeplerden dolayı sahih olmadığı görülmektedir:

a. Bu rivayette vurgulanan “düşmandan kaçma veya düşmanla cihat etmeme” bölümünün yukarıda ifade edilen rivayetlerle uyum gösterdiği geri kalan kısmının isrâiliyât olduğu bu rivayetin benzerinin Tevrat’ta geçtiği görülmektedir.

b. Bu rivayetin kaynağı tabiinden olan Vehb b. Münebbih’tir (öl. 114/732).⁶⁹ Hadisçiler Vehb b. Münebbih’in Ehl-i kitaptan yaptığı nakilleri makbul saymamışlardır. Ayrıca Vehb b. Münebbih tefsir kitaplarındaki birçok isrâiliyâtın da kaynağı olarak görüldüğü için nakilleri hususunda dikkatli olunması gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁰ Bu rivayetin, isrâiliyât olarak adlandırılan Yahudi ve Hristiyan kültürünü tefsire nakleden Vehb b. Münebbih aracılığıyla gelmesi ve Tevrat’ta bu hikâyeye benzer bir hikâyenin bulunması bu rivayetin sahih olmadığını göstermektedir.

c. Vehb b. Münebbih’in söz konusu âyetin tefsir edilmesinde kullandığı bu kıssanın asıl kaynağının Tevrat olduğu görülmektedir. Zira Tevrat’ta Hezekiel (Hazkîl) adında bir peygamberin yaşadığı olay ile tefsir kitaplarında geçen olay arasında paralellik bulunmaktadır. Bu paralelliğin daha iyi anlaşılması için Tevrat’ta geçen ilgili pasaja yer verilmesi konunun anlaşılmasına katkı sunacaktır. Tevrat’ta Hezekiel peygamberin yaşadığı olay, “*Kuru Kemikler*” başlığı altında şöyle yer almaktadır: “*Rab’bin eli üzerimdeydi, Ruhü’yla beni dışarı çıkardı, kemiklerle dolu bir ovanın ortasına koydu. Beni onların arasında her yöne dolaştırdı. Ovada her yere yayılmış, tamamen kurumuş pek çok kemik vardı. Rab, ‘İnsanoğlu, bu kemikler canlanabilir mi?’ diye sordu. Ben, ‘Sen bilirsin, ey egemen Rab’ diye yanıtladım. Bunun üzerine, ‘Bu kemikler üzerine peygamberlik et’ dedi, ‘Onlara de ki, ‘Kuru kemikler, Rab’bin sözünü dinleyin! Egemen Rab bu kemiklere şöyle diyor: İçinize ruh koyacağım, canlanacaksınız. Size kaslar verecek, üzerinizde et oluşturacağım, sizi deriyle kaplayacağım. İçinize ruh koyacağım, canlanacaksınız. O zaman benim Rab olduğumu anlayacaksınız.’” Böylece bana verilen buyruk uyarınca peygamberlik ettim. Ben peygamberlik ederken bir gürültü oldu, bir takırtı duyuldu. Kemikler birbirleriyle birleşiyordu. Baktım, işte üzerlerinde kaslar, etler oluşuyor, üstlerini deri kaplıyordu. Ama onlarda ruh yoktu. Sonra bana şöyle dedi: “Rüzgâra peygamberlik et, insanoğlu, peygamberlik et ve de ki, ‘Egemen Rab şöyle diyor: Ey rüzgâr, gel dört yandan es. Bu öldürülmüşlerin üzerine üfle ki canlansınlar!’ ” Böylece bana verilen buyruk uyarınca peygamberlik ettim. Onların içine soluk girince canlanıp ayağa kalktılar. Çok, çok büyük bir kalabalık oluşturuyorlardı. Sonra bana, “İnsanoğlu, bu kemikler bütün İsrail halkını simgeliyor” dedi, “Onlar, ‘Kemiklerimiz kurudu, umudumuz yok oldu, bittik’ diyorlar. Bu yüzden peygamberlik et ve onlara de ki, ‘Egemen Rab şöyle diyor: Ey halkım, mezarlarınızı açıp sizi oradan çıkaracak, İsrail ülkesine geri getireceğim. Mezarlarınızı açıp sizi çıkardığım zaman benim Rab olduğumu anlayacaksınız, ey halkım. Ruhumu içinize koyacağım, canlanacaksınız. Sizi*

⁶⁸ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 1/202-204; bk. Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, 5/268; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-‘azîm*, 2/457; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 6/496; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhîr*, 2/561.

⁶⁹ Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, 5/267.

⁷⁰ Muhammed Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyât ve'l-mevzû’ât fi kütüb’it-tefsîr*, (y.y.: Mektebetü’s-Sünneh,1408), 105; Mahmut Demir, Mehmet Emin Özafşar, “Vehb b. Münebbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/608-610.

kendi ülkenize yerleştireceğim. O zaman, bunu söyleyenin ve yapanın ben Rab olduğumu anlayacaksınız.”
Böyle diyor Rab.”⁷¹

d. Peygamberler eliyle gösterilen mucizeler hariç, dünyada meydana gelen olayların bir sebep sonuç ilişkisi içinde cereyan ettiği yukarıda çeşitli âyetler ışığında, detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bu açıdan bu rivayette de on binleri aşkın insanın, sel, deprem, savaş, salgın hastalık veya herhangi bir sebep olmadan salt bir emirle hakiki anlamda ölmesi ve salt bir emirle binlerce insanın yeniden dirilmesi, insanların ölümünde etkin olan nedenleri dışlaması itibariyle sünnetullah kavramına aykırıdır.

f. Müfessir İbn Atiyye (öl. 541/1147) yukarıda geçen iki rivayete kısaca değindikten sonra bu rivayetlerin zayıf olduğunu belirtir ve rivayetlerin hadis kritiği açısından “Leyyinü'l-esânid”⁷² olduğunu ifade eder.⁷³

g. Muasır bazı müfessirler, bu hususta birçok rivayet bulunduğunu ancak bunların sahih bir sentle gelmediğini veya sahabeden bu konuda bir bilgi gelmediğini bunların hiçbirisinin, âyetin kesin tefsiri sayılacak kadar güvenilebilecek bir metin içermediğini vurgulamakta buna benzer ifadelerin Tevrat'ta yer aldığı üzerinde durmakta bu rivayetlerin uydurma olduğunu ifade etmektedirler.⁷⁴

h. Muhammed Esed “Şimdi ne Kur'ân ne de hiçbir sahih hadis, bu âyette kastedilen insanların kim olabilecekleri konusunda hiçbir işaret vermemişlerdir. Bazı müfessirler tarafından yapılan “tarihsel” açıklamalar ise çok çelişkilidir; onlar, o zaman revaçta olan Talmud hikâyelerinden alınmış gibidirler ve bu bağlamda hiçbir gerekçe ile kullanılamazlar.”⁷⁵ demek sureti ile bu konudaki tavrını net olarak ortaya koymaktadır.

3.Âyetin Bağlamını Dikkate Alan Yorum

Âyetlerin vermek istediği temel mesajın doğru bir şekilde ortaya konması için nüzul sebebi, nüzul zamanı, siyak ve sibak, sûre bütünlüğü ve genel Kur'an bütünlüğünün dikkate alınması gerekmektedir.

Çalışmanın temel âyetinin içinde yer aldığı Bakara sûresi Medeni bir sûredir. Bu sûre Hudeybiye barış antlaşması sürecinde ve Mekke fethinin hemen öncesinde yani hicretten önceki süreçte nazil olmuştur.⁷⁶ Bu süreçte ise Mekkeli Müslümanlar sürekli bir baskıya, zulme, aşağılanmaya maruz bırakıldıkları, öldürüldükleri ve dinlerini yaşamalarına müsaade edilmedikleri için yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu bakımdan âyetin hususi bir sebep-i nüzulü olmasa da siyak sibak itibari ile Allah yolunda mücadele etmeyi teşvik etmekle ilgili olduğu ve Müslümanların içinde bulunduğu duruma işaret ettiği görülmektedir. Bu açıdan bu âyetle Yüce Allah, daha önce yaşayan bir kavmin korkak davranarak ve infaktan kaçınarak

⁷¹ *Kitab-ı Mukaddes* (Erişim 13 Kasım 2022), Hez.37:1-14.

⁷² Leyyin: Râvinin gevşek olduğunu ifade eden cerh terimi. Emin Âşıkutlu, “Leyyin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/168, 169.

⁷³ İbn Atiyye, *el-Muhârrerü'l-vecîz*, 1/328.

⁷⁴ Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm*, 2/361; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi'l-tefsîr*, (Kahire: Dârü's-Selâm, 2003), 1/573; Ebû Zehra, *Zehratü'l-tefâsir*, 2/859.

⁷⁵ *Kur'an Mesajı / Meal – Tefsir*, (Erişim 05.01.2023), el-Bakara 2/243.

⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/249; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/475; Abdülkerim Yunus el-Hatîb, *et-Tefsîrü'l-Kur'ân'i li'l-Kur'ân*, (Kahire: , Dârü'l Fikri'l-Arabî, ts), 1/302, 303.

savaşmaktan geri durdukları için yok oluşunu dikkate sunmakta; Müslümanların da cesur olmaları gerektiği, Allah yolunda harcama yaparak ve değerleri için savaşarak ancak başarıya ulaşabilecekleri hatırlatılmaktadır. Müslümanların, onların düştüğü hataya düşmemeleri için korkak ve cimri olmamaları ve Allah yolunda cihat etmeleri gerektiği bildirilmektedir. Zira bir sonraki iki âyet Müslümanların hayatta kalmak için mal ve canları ile savaşmaları gerektiği üzerinde durmaktadır.⁷⁷

Bazı müfessirlerin de işaret ettiği gibi Yüce Allah bu âyetlerde korkak olan halkların kanununu beyan etmiş ve bu husustaki sünnetini açıklamıştır. Muhammed Abduh'a (1849-1905) göre bir kavmin ölmesi, onun düşmanları tarafından saldırıya uğraması, fertlerinin öldürülmesi, maddi ve manevi varlıklarının talan edilmesi, bağımsızlığına son verilmesidir ki böyle bir toplumun varlığından veya yokluğundan bahsetmek mümkün değildir, zira böyle bir kavim fiilen yok hükmündedir. Çünkü birlikleri dağıtılmış olan bir toplumun bir daha bir araya gelmesi çok zordur. Geride kalanlar ise egemen toplumun emrinde, onlara boyun eğerek yaşamlarını sürdürür, onların arasında zamanla varlıkları yok olup gider. Kendi varlıklarına ve benliklerine dair bir şeyleri kalmamıştır. Onların varlığı, kendilerini yenen egemen toplumun varlığına bağlıdır. Tek başlarına bir anlamları yoktur.⁷⁸

Bu savı doğrulama adına, korkak bir kavim olup değerleri ve vatanları için savaşmayı reddeden İsrâiloğullarının düştüğü acıklı durumun dikkate sunulması konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunacaktır. "Mûsâ şöyle dedi: Ey kavimim! Allah'ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin, sakın geri dönmeyin, sonra kaybedenler siz olursunuz. Dediler ki: "Ey Mûsâ! Orada zorba bir topluluk var, onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla giremeyiz. Ama oradan çıkarlarsa biz hemen gireriz." Korkanlar arasından Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu iki adam şöyle dedi: "Kapıdan üzerlerine hücum edin; oraya girdiğiniz an artık kesinlikle siz galipsiniz. Eğer müminler iseniz ancak Allah'a güvenin. İsrâiloğulları, "Ey Mûsâ! Onlar orada buldukları sürece biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve rabbin gidin savaşın; biz burada oturacağız!" dediler. Mûsâ, "Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum. Artık bizimle bu yoldan çıkmış kavim arasında sen hükmet" dedi. Allah buyurdu ki: "Öyleyse onlar yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşmak üzere oradan (kutsal topraklar) kırk yıl mahrum bırakılmışlardır. Artık sen yoldan çıkmış toplum için üzülme!"⁷⁹ Bakara sûresi 243. âyette de verilmek istenen mesaj bu âyetlerle daha sarîh bir şekilde ifade edilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre bu âyeti şöyle okumak mümkündür: Zamanın birinde bir halk, düşmanlarının saldırısına uğradı. Kavim, şehirde kalıp savaşmak, beldelerini korumak yerine ölmekten korkarak ve hiçbir fedakârlık yapmadan yurtlarını terk etti. Düşman şehre vardığında, onların ölüm korkusundan şehri terk ettiklerini gördü. Düşman ordusu şehri terk edenleri takip etti ve birçok kişiyi öldürdü, diğerlerini ise esir etti. Böylece o halk bütün değerleriyle ortadan yok olup gitti. Belli bir zaman sonra geride kalıp esaret hayatı yaşayan halk, Allah'ın lütfu ile başlarına gelen bu felaketten ders çıkararak, korkaklığı bir tarafa bırakarak değerleri için mücadele etti. Verdikleri bu mücadele ile maddi ve manevi tutsaklıktan kurtularak kendi öz benliklerine kavuştu. Kavmi asıl hüviyetine kavuşturduğu için şer görünen esaret aslında onlar için bir ikramı ilahi oldu. Taberî ve Zemahşerî' de yer alan bir görüşe göre bu kavim

⁷⁷ Hatîb, *et-Tefsîrû'l-Kur'ân'i li'l-Kur'ân*, 1/302, 303.

⁷⁸ Reşîd Rızâ, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm*, 2/363.

⁷⁹ el-Mâide 5/20-26.

İsrâiloğulları olup, şehirleri Beyt-i Makdis, Babil kralı Buhtunnasr tarafından işgal edilip, yakılıp yıkılmıştır.⁸⁰

Yukarıda ifade edildiği gibi mevt ve ihyâ kelimeleri bilinen anlamlarının dışında mecazen de kullanılmıştır. Kur'ân'ın birçok âyetinde insanların ve toplumların manevi anlamdaki ölümleri mevt kelimesi ile dirilmeleri de ihyâ kelimesi ile ifade edilmektedir. Örneğin İsrailoğullarının firavundan kurtarılmasını anlatan âyet grubu "*Sonra, şükredesiniz diye ölümünüzün ardından sizi tekrar dirilttik.*"⁸¹ şeklinde sona ermekte ve manevi anlamdaki bir dirilmeye işaret etmektedir. Yine "*Ey inananlar! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah ve Resulüne uyun.*"⁸² âyeti Allah ve elçisi tarafından bireysel, toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasi, ahlâkî vb. yönlerden Müslümanların yeniden dirilişini sağlayacak konularda Allah ve resulüne uyulması gerektiğini ifade ederek manevi bir dirilişe işaret etmektedir. Yine "*Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu?*"⁸³ Bu âyette "ölüm" ve "diriltme" kavramlarının vahiy ile ilişkisine değinilmekte, vahiysiz hayat ölüme, vahyin yaşandığı hayat ise canlılığa işaret olarak dile getirilmektedir. "*Dirilerle ölümler de bir değildir. Allah dilediğine elbette işittirir; ama sen kabirlerdekilere de işittirecek değilsin!*"⁸⁴ "*Bil ki sen ölümlere işittiremezsin; dönüp giderlerken sağırlara da çağırını duyuramazsın.*"⁸⁵ âyetlerinde Yüce Allah bedenen yaşadıkları halde tevhit hakikatine sırt çevirenleri manen ölmüş insanlara benzetmektedir. Yine başka bir âyette uyku halinde, insan tamamen pasif olduğu için, uyku ölüme benzetilmiştir.⁸⁶

Muasır müfessirler söz konusu âyetin vermek istediği mesajı günümüz İslam dünyasının içine düştüğü ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik geri kalmışlığı dikkate alarak yorumlamışlardır. Bu anlamda Kur'ân mesajının canlılığını koruduğu görülmektedir. Bu müfessirlere göre âyet sosyal bir gerçekliği dile getirmektedir. Onlara göre bu âyet toplumların varoluş ve yaşam mücadelesi üzerinde durmaktadır. Bu açıdan toplumların kendi benlikleri, karakterleri, değerleri, erdemleri ile ayakta kalmaları ve yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerektiği zaman savaşmaları ve vatanlarını savunmaları gerekmektedir. Şayet toplumlar kendilerini sosyal, ekonomik, kültürel, teknolojik vb. alanlarda geliştirmezlerse bağımsızlıklarını kaybederler, başka milletlerin sömürgesi haline gelirler, emperyalist güçler tarafından sömürülür ve köleleştirilirler. O zaman millet olma bilincini yitirir başka devletlerin kanunları ile idare edilirler. İşte bu durum âyette "ölme" kelimesi ile dikkate sunulmaktadır. Zira bir milletin bağımsızlığını, özgürlüğünü ve egemenliğini kaybetmesi onları yaşayan ölümlerden farklı kılmaz. Bu müfessirlere göre söz konusu âyette ifade edilen "ölme ve dirilme" rivayetlerde geçtiği gibi hepsinin tek bir can gibi ölmesi ve dirilmesini ifade eden kevnî bir olay olamayacağı gibi salt sözlü bir emirin ifadesi olan teşrii bir ölüm ve dirilme de değildir. Onlara göre âyetteki "Allah onlara ölün dedi" ifadesinin bir karşılığı vardır ki bu da Allah'ın, ölümden korktukları için cihattan kaçanları, kendilerinden daha güçlü bir düşmanla imtihan etmesi ve sonuçta düşmanın

⁸⁰ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 5/259, 260; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/307.

⁸¹ el-Bakara 2/49-56.

⁸² el-Enfâl 8/24.

⁸³ el-En'âm 6/122.

⁸⁴ el-Fâtır 35/22.

⁸⁵ en-Neml 27/80; er-Rûm 30/52.

⁸⁶ ez-Zümer 39/42.

onları çok acı bir şekilde yenip katletmesi, geride kalanları ise esir edip köle haline getirmesi ve egemenliğine boyun eğdirmesidir.⁸⁷

Nitekim Râgıb el-İsfahânî de (öl. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) âyeti bu zaviyeden değerlendirmekte ve şöyle demektedir: “Aslında bu ölümden kastın “ölümü aratmayacak bir aşağılanma olduğu görüşü de bulunmaktadır” sayılarının çokluğu ve yardımlaşmaları onları içine girdikleri bu girdaptan kurtaramadı. Bu sıkıntıların ölüm diye isimlendirmesi ise iki ölümden daha büyük ve zor olmasıdır. Zira yaşayanların ölüden farklı olmaması daha kötüdür.”⁸⁸

İbn Âşûr âyetteki ölümü mecazen “Ölüme yaklaşmak, öleyazmak, ölümlle burun buruna getiren felâketlerle karşılaşmak,” diriltmeyi de “Bundan kurtulmak” manasında anlamıştır.⁸⁹

Yine bu müfessirlere göre söz konusu âyette geçen “Belli bir süre sonra onları diriltti” ifadesi ise bilinen anlamda insanların kabirlerinden canlanıp kalkması değildir. Onlara göre bu ifadenin karşılığı şudur: Ölümden korktukları için Allah yolunda, vatanları ve değerleri için savaşmayı terk edip kaçan ve kırımdan geçirilenlerin esir edilen evlatları bir süre sonra yapılan yanlışları Allah’ın lütfuyla gördüler. Zira Yüce Allah bu kavme korkunun, dağılmanın rezil acılığını tattırarak işin farkına varmalarını sağladı. Buna göre Allah’ın onları ihya etmesi onlara yardım etmesi ve bilinç vermesidir. Böylece birlik olup Allah yolunda, değerleri ve öz benlikleri için sosyal, siyasal, ekonomik, teknolojik vb. alanlarda kendilerini geliştirdiler, düşmanlarını mağlup edip her alanda bağımsızlıklarını elde ettiler. Zira zilletle yaşamının ve özgürlük olmadan hayatta kalmanın bir anlamının olmadığını, böyle bir yaşamın ölümlle eşdeğer olduğunu gördüler.⁹⁰

Söz konusu âyetten sonra gelen âyetlerde Allah yolunda cihat etmenin ve bu yolda harcama yapmanın dikkate sunulması da bu düşüncüyü desteklemektedir. Zira insanların İslam’a girmeleri ve İslami hükümlerin uygulanması ancak cihat ve infak ile mümkün olmaktadır.⁹¹ Ayrıca bu pasajın akabinde aileleri, evleri ve yurtlarından çıkarılan İsrâiloğullarına cihat imkânı sağlandıktan sonra, onların türlü bahaneler öne sürerek cihat etmeme eğilimleri dikkate sunulmakta, bu yanlış tutumlarına değinilerek onlar gibi hareket edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁹² Ayrıca bu âyetlerde yaşanmış bir sahnenin anlatılması, oradaki bazı savaş sahnelerinden bahsedilmesi ve âyetlerin sonunda “*Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir.*” şeklinde bitmesi yukarıdaki âyetin verdiği mesajla paralellik göstermektedir. Bu da 243. âyette anlatılan ölme ve dirilmenin cihat ve sosyal kalkınma ile ilgili olduğuna işaret etmektedir. Zira

⁸⁷ Reşid Rızâ, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm*, 2/363; Muhammed Abdüllatif b. el-Hatîb, *Evdahü'l-tefâsîr*; (Kahire: el-Metbe'atu'l-Misriyye, 1983), 1/47; Merâğî, *Tefsîrû'l-merâğî*, 2/208, 209; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi'l-tefsîr*, 1/569; Hicâzî, *et-Tefsîrû'l-vâdih*, 1/159; Zuhaylî, *et-Tefsîrû'l-minîr*, 2/412; Celal Yıldırım, *İlmin ışığında asrın Kur'an tefsiri*, (İzmir: Anadolu Yayınları, ts), 2/677-680.

⁸⁸ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. er-Râgıb el-İsfahânî, *Câmi'u'l-tefsîr (Tefsîru Râgıb)*, thk. Muhammed Abdülaziz Besyûnî, Tanta: Külliyyetü'l-Âdâb, 1999), 1/500.

⁸⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/478-480; bk. Hayreddin Karaman, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 1/381.

⁹⁰ Reşid Rızâ, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm*, 2/360; Merâğî, *Tefsîrû'l-merâğî*, 2/208, 209; Abdüllatif b. el-Hatîb, *Evdahü'l-tefâsîr*, 1/47; Yıldırım, *İlmin ışığında asrın Kur'an tefsiri*, 2/677-680.

⁹¹ Saîd Havvâ, *el-Esâs fi'l-tefsîr*, 1/569, 572.

⁹² el-Bakara 2/246-251.

söz konusu âyette ülkelerin yıkılışında iki sebebin önemli rol oynadığı ifade edilmektedir ki birincisi korkaklık ve irade zayıflığı diğeri de cimrilik ve infak etmemektir.⁹³

Söz konusu âyette kavmin başına gelen bela ve sıkıntıların nice hayırlara vesile olacağı dikkate sunulmuş, bunun Allah'ın bir lütfu olduğu bildirilmiştir. Âyetteki “*Şüphesiz Allah, insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler*” ifadesi bu manayı desteklemektedir. Buna göre Yüce Allah'ın toplumların uyanmasına vesile kıldığı düşmanlıklar, felaketler, maddi ve manevi sıkıntılar büyük dahi adamlar ve büyük milletlerin ortaya çıkmasına vesile olmaktadır.⁹⁴

Sonuç

İnsanlara her alanda rehberlik yapmak amacıyla gönderilen Kur'an'ın âyetlerinin açıklanması ve mesajlarının doğru bir şekilde aktarılması büyük önem arz etmektedir. Bu amaçla bazı rivayetlere de başvurulduğu görülmektedir. Fakat kimi rivayetler bu amaca hizmet ederken kimileri de âyeti, vermek istediği temel mesajdan uzaklaştırmaktadır. Bu araştırmada ele alınan Bakara sûresi 243. âyetin açıklanması için de iki rivayete yer verilmiş, âyet bu rivayetler çerçevesinde tefsir edilmeye çalışılmıştır. Birinci rivayette salgın hastalıktan kaçanların yaşadıklarına yer verilmiş bunların yaşadıkları beldeyi terk etmeleri üzerine hepsinin Yüce Allah tarafından öldürüldüğü ve sonradan diriltildiği belirtilmiştir. İkinci rivayette ise veba hastalığını sebep göstermek sureti ile cihat etmeyenlerin yaşadıkları olaylar anlatılmış, bunlara da ölümün musallat edildiği, ölümlerin çoğaldığı bunun üzerine insanların beldeyi terk ettikleri onların da öldürüldükleri ve sekiz gün sonra diriltildiklerinden bahsedilmektedir. Yapılan araştırmada söz konusu rivayetlerin kütüb-i sitte ve kütüb-i tis'a gibi sahih hadis kaynaklarında yer almadığı tespit edilmiştir. Söz konusu âyetle ilgili rivayetler Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn* ve Ziyâeddin el-Makdisî'nin *el-Ehâdîsü'l-muhtâre* adlı eserlerinde geçmektedir. Bu rivayetlerden birine göre bunlar veba salgınından kaçmışlardır. Sadece hastalık sebebiyle yurtlarını terk edip kaçmanın cezalandırılma sebebi olamayacağı bu rivayetin bağlam açısından da uygun olmadığı yukarıda izah edilmiştir. Diğer rivayete göre ise bunlar düşmanla cihat etmek istemedikleri için kaçmışlardır. Bu ikinci rivayetin, âyetin vermek istediği mesajı yansıttığını fakat bu rivayetlerde ek olarak yer alan, söz konusu âyette de yer almayan ve isrâiliyât olarak tanımlanan kısımların doğru olmadığı ortaya konulmuştur. Bu rivayetlerin, toplumun değerleriyle birlikte ayakta kalması için mücadele etmesi ve gerektiğinde savaşması gerektiğini ifade eden söz konusu âyetin siyak ve sibakına uygun olmadığı da ortaya konulmuştur. Ayrıca bu rivayetlerin peygamberliğin ispatı ve yeniden dirilmenin mümkün olacağını gösteren mucizelerin haricinde, bu dünyada ölen insanların bir daha dirilmeyeceği gibi Kur'an'ın temel ilkelerine ters düştüğü, evrendeki her şeyin sebepler dairesi içinde cereyan ettiğini ifade eden ve sebep sonuç ilişkisini önceleyen sünnetullah kavramına aykırı olduğu da tespit edilmiştir.

Bir arada yaşayan insanların millet olmasını sağlayan bazı ilkeler vardır. Bunlar kısaca dil, kültür, tarih, vatan, ahlâk, örf ve âdet ve din birliği olarak ifade edilebilir. Bir millet bu değerleri koruyup muhafaza ederse, bu değerlerine bağlı olur ve değerleri için gerektiğinde savaşmayı göze alırsa bu ilkeler o toplumu ayakta tutar. Toplumun sadece sayıca kalabalık

⁹³ Hicâzî, *et-Tefsîrü'l-vâdih*, 1/159; Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-münîr*, 2/414.

⁹⁴ Hicâzî, *et-Tefsîrü'l-vâdih*, 1/159; Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-münîr*, 2/413.

olması onları başarılı kılp yok olmaktan kurtaramaz. Bu bakımdan bir milletin güçlü olmasının insan sayısının fazlalığıyla değil, faziletli, bilgili ve hakka inanmış nesillerin birbirini izlemesi ile mümkün olduğu görülmektedir.

Bütün bulgular dikkate alınarak bakıldığı zaman bu âyetin, Allah yolunda, vatan ve millet uğrunda, maddi ve manevi değerler için korkmadan gerektiğinde savaşmak ve saldırgan olan düşmana karşılık vermek gerektiğini vurguladığı görülmektedir. Yine bu âyetin, değerleri uğruna mücadele etmeyen toplumların başka devletlerin sömürgesi haline geldiklerini, bağımsızlık ve özgürlüklerini kaybettiklerini bu yönüyle de bu halkların ölü gibi olduklarını ifade eden sosyal bilimin bir gerçekliğini bildirdiği görülmektedir. Ayrıca bu âyet, toplumun başına gelen bazı felaketlerin onların yeniden dirilmelerine vesile olabileceği gerçeğini de dikkate sunmaktadır. Buna göre başka devletlerin esiri olmuş, öz benliğini kaybetmiş, onların kanunları ile idare edilmiş ve iradeleri elinden alınmış olan toplumlar Allah'ın lütfu ile bu durumu yeniden diriliş için kendi lehleri için kullanabilir, bir araya gelip kenetlenebilir ve düşmanlarını yenmek sureti ile egemenliklerini tekrar elde edebilirler. Bu tespitlerin söz konusu âyetin vermek istediği mesajı daha iyi yansıttığı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Âşıkkutlu, Emin. "Leyyin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Beğâvî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Me âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr ve Süleyman Müslim el-Harş. 8 Cilt. 4. Basım. Riyad: Dâru Tayyibe, 1997.
- Beydâvî, Ebû Said Abdullah b. Ömer. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-tevîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1997.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü't-tarîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Demir, Mahmut. Özafşar, Mehmet Emin. "Vehb b. Münebbih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf. *el-Bahrü'l-muḥîṭ*. thk. Sıdkı Muhammed Cemil. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1999.
- Ebû Şehbe, Muhammed. *el-İsrâiliyât ve'l-mevzû ât fi kütüb'it-tefsîr*. 4. Basım. y.y.: Mektebetü's-Sünneh, 1408.
- Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed. *Zehratü't-tefâsir*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l Fikri'l-Arabî, 1970.
- Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-Amâdî, *İrşâdü'l-aḳli's-selîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, ts.
- Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Mişbâhu'l-münîr fi ğarîbi's-şerḫi'l-kebîr li'r-Râfi*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek üle's-Şaḫîḫayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Harman, Ömer Faruk. "Buhtunnasr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/380, 381. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hatîb, Abdülkerim Yunus. *et-Tefsîrû'l-Kurân'i li'l-Kurân*. Cilt. 16. Kahire: Dâru'l Fikri'l-Arabî, ts.
- Hatîb, Muhammed Abdüllatif. *Evdahü't-tefâsir*, 6. Basım. Kahire: el-Metbe'atu'l-Misriyye, 1983.
- Hicâzî, Muhammed Mahmûd. *et-Tefsîrû'l-vâdih*. 4. Basım. Beyrut: Darü'l-Cil'i-Cedîd, 1982.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir. *et-Taḫrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't Tunusiye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gali. *el-Muḫarrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Ebû Hâtîm, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris. *Tefsîrû'l-Kurâni'l-azîm*. thk. Esad Muhammed et-Tayyib. Cilt 3. Riyad: Mektebetü Nizar Mustafa, 1997.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerḫ ve't-taḫḫîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952.
- İbn Ebû Zemenîn, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Tefsîrû'l-Kurâni'l-azîz*. thk. Ebû Abdullah b. Hüseyin Ukkâşe, Mustafa b. Muhammed el-Kenz 5 Cilt. Kahire: Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2002.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Kesîr, Ebü'l Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîrû'l-Kurâni'l-azîm*. thk. Sami b. Muhammed Selamet. 8 Cilt. 2. Basım. Riyad: Dâru Tayyibe, 1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Ġarîbü'l-Kur'ân*. thk. Said Lihâm. b.y.: y.y., ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. 3. Basım. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İbn Mücâhid, Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî. *Tefsîr*. thk. Muhammed Abdüsselam Ebü'n-Nîl. Kahire: Dâru'l Fikri'l-İslâmî, 1989.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali. *Zâdü'l-mesâr fi 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdürrezzak el-Mehdi. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 2001.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kitab-ı Mukaddes*. Erişim 13 Kasım 2022. <https://www.kitabimukaddes.com>
- Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. Erişim 05 Ocak 2023. <https://www.kuranmeali.com>
- Kur'ân-Meal Tefsir*. Erişim 05 Ocak 2023. <https://www.kuranmeali.com>
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*. thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Atfîş. 20 Cilt. 3. Basım. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *el-Ehâdîs ü'l-muhtâre*. thk. Abdülmelik Abdullah Düheş. 13 Cilt. 3. Basım. Beyrut: Dâru Hadr, 2000.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü'l-Kurân*. thk. Mecdî Baslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdü, Ebü'l Hasan Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. Seyid b. Abdulmaksud b. Abdurrahman. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Merâğî, Ahmed b. Mustafa. *Tefsîrü'l-merâğî*. 30 Cilt. Kahire: Matbaati Mustafa'l-Bâbi ve Evladüh, 1946.
- Mukâtil, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr. *et-Tefsîrü'l-kebîr*. thk. Abdullah Mahmud Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2003.
- Nesefî, Ebü'l-Berakât Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-tevîl*. thk. Yusuf Ali Bedevi, 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kurân*. thk. Safvan Adnan ed-Davûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1991.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *Câmi'u't-tefsîr (Tefsîru Râgıb)*, thk. Muhammed Abdülaziz Besyûnî, Tanta: Külliyyetü'l-Âdâb, 1999.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtîhu'l-gayb*. 30 Cilt. 3. Basım. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsî'l Arabî, 1999.
- Reşîd Rızâ, Muhammed. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm*. 12 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kitâb, 1990.
- Saîd Havvâ. *el-Esâs fi't-tefsîr*. 11 Cilt. 6. Basım. Kahire: Dâru's-Selâm, 2003.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Bahrü'l-ulûm*. 3 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1974.
- Şa'râvî, Muhammed el-Mütevellî. *Tefsîr (el-Havâtir)*. 20 Cilt. Mısır: Metâbiu Ahbâri'l-Yevm, 1997.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kurân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir, 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Meali*. Erişim 05 Ocak 2023. <https://www.kuranmeali.com>
- Yıldırım, Celal. *İlmin ışığında asrın Kur'ân tefsiri*. İzmir: Anadolu Yayınları, ts.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Komisyon, 40 Cilt. Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zemahşerî, Ebü'l Kasım Mahmud b. Amr. *el-Keşşâf 'an hakâiki' gâvâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fi vüçuhi't-tevîl*. 4 Cilt. 3. Basım. Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, 1986.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kurân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. (Kahire: Daru't-Turâs, 1957).
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsîrü'l-münîr fi'l-aķâdeti ve's-şer'ati ve'l-menhec*. 30 Cilt. 2. Basım. Şam: Dâru'l-Fikri'l-Muasır, 1997.

Zürkânî, Muhammed Abdülazim. *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kurân*. 2 Cilt. 3. Basım. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1995.